

LUCIDA

INTERVALLA

PRILOZI ODELJENJA ZA
KLASIČNE NAUKE

35
(1/2007)

FILOZOFSKI FAKULTET
U BEOGRADU
2008

Vesna Dimovska

Teorijski i praktični aspekti ironije kod Cicerona

Apstrakt. Tekst predstavlja rezime opširnijih proučavanja ironije u Ciceronovim retoričkim dijalozima i u desetak Ciceronovih beseda. Bavi se problemima teorijskog definisanja i klasifikacije različitih pojava modaliteta retoričke ironije, kao i analizom njene zastupljenosti i načina funkcionisanja u besedama iz različitih perioda Ciceronove besedničke karijere.

Ključne riječi: retorika, besedništvo, ironija.

Ciceronova dela, i ona teoretsko-retorička, a još više korpus pedesetak njegovih sačuvanih govora već više od dve hiljade godina predstavljaju izazov za analize sa najrazličitijih aspekata. Gotovo isto možemo reći o fenomenu *ironije*, koji zahvaljujući svojoj polisemiji, višeslojnosti i raznovrsnosti, ali zahvaljujući i različitim pristupima i kriterijumima beleži dugu i bogatu istoriju tumačenja i proučavanja koja teže da prerastu u *ironologiju*. Sužavanje proučavanja na područje verbalne ironije, i još uže, na polje retoričke ironije neminovno upućuje na konsultovanje tradicionalnih, antičkih *libri rhetorici*, ali i savremene stilistike.

Znači, iz starih *libri rhetorici* znamo da se pod retoričkom ironijom pre Cicerona podrazumevao način izražavanja kad govornik misli jedno, a govori suprotno, kad kaže nešto pretvarajući se da to ne kazuje, rugajući se i ismevajući sagovornika (protivnika), izazivajući srdžbu ili smeh kod slušalaca. Nesporne novine koje je Ciceron uveo u koncepciju retoričke ironije su sledeće:

1. Ciceron je prvi napravio jasnu distinkciju između ironije koja je način ponašanja, životni stav, svojevrsna *prospoiesis* (paradigma je, naravno, Sokrat) i ironije koja je retorička kategorija, stilska figura, sredstvo govornika-ironičara: *de Graecis autem dulcem et facetum festivique sermonis atque in omni oratione simulatorem, quem εἰρωνία Graeci nominant, Socratem accepimus* (*De offic.* I, 30); *ita cum aliud diceret atque sentiret, libenter uti solitus est ea dissimulatione, quam Graeci εἰρωνείαν vocant* (*De orat.* II, 270).

2. Zatim, Ciceron je proširio definiciju ironije određenjem da postoji ironija i onda kada govornik kaže nešto drugo, što ne mora biti suprotno

onome što misli: *urbana etiam dissimulatio est cum alia dicuntur ac sentias, non illo genere, de quo ante dixi, cum contraria dicas, ut Lamiae Crassus, sed cum toto genere orationis severe ludas, cum aliter sentias ac loquare* (De orat. II,269). Potonji vekovi pokazuju da je ovo proširenje definicije bilo prihvaćeno i da je postalo njen neodvojivi deo, kao što znamo da i savremena retorika ili stilistika više i ne sumnjaju da su osnovni principi ironije istovremeno i princip suprotnosti i princip drugosti.¹

3. Ne manje značajna novina je uobličavanje teze o svrsishodnosti upotrebe ironije u besedi, koja je izložena u poznatom ekskursu – teoriji smeha i smešnoga u drugoj knjizi dijaloga *De oratore*.²

Ove je novine i dopune Ciceron podupro uvođenjem novih, latinskih termina vezanih za pojam ironije, kojima je dodelio specifično, retoričko značenje: *simulatio, dissimulatio, dissimulantia, urbanitas, inversio verborum, illusio* i drugi. Najintrigantniji u odnosu na svoju semantičku valentnost svakako su termini *simulatio* i *dissimulatio* i njihovi glagolski pandani *simulare* i *dissimulare*, o kojima postoje različita neresena pitanja i suprotstavljena mišljenja. Da li i jedan i drugi jednostavno označavaju ironiju, odnosno da li su ravnopravni među sobom? Da li ih je možda Ciceron smatrao sinonimima? Ako nije, da li su nijanse u njihovom značenju dovoljno velike, da bismo ih smatrali dvema različitim vrstama ironije? Ova pitanja su bila, ali i dalje jesu predmet proučavanja. Naime, neki smatraju da su i *simulatio* i *dissimulatio* ravnopravni nosioci istog značenja 'ironija'. Po drugima,³ to su dve vrste ironije, od kojih jedan ili drugi

¹ Definicija da je retorička ironija »kad se govori jedno, a misli nešto drugo (ili suprotno) i kad se kudi pohvalom ili hvali pogrdom« nastavila je svoju istoriju po retoričkim priručnicima Julija Reginijana, Tiberija Retora, Marcijana Kapele, Isidora, Bede i tako dalje, udaljavajući se sve više od starijeg, aristotelovskog poimanja ironije kao prividnog samounižavanja govornika.

² Znamo da po Ciceronu, a tako misli i Kvintilijan, uspeh govornika u najvećoj meri zavisi od njegovog umeća psihagogije, od sposobnosti da pobudi kod publike naklonost, da izazove osećanja (ljubav, žalost, srdžbu, saučešće, mržnju) već prema potrebama određenog predmeta i da je naročito važan izbor sredstava kojima će to postići. Među tim sredstvima Ciceron posebno preporučuje šale, duhovite dosetke i ironiju, a više puta podvlači koliko je ona korisna govorniku zato što najlakše od svih stilskih figura prodire u ljudsku dušu, te utiče i na publiku i na sudije i vodi govornika ka njegovom cilju.

³ Turasiewicz (1983) s. 60, 61.

predstavlja ekvivalent »prave« ironije. Potom, na to se nadovezuju i problemi u vezi sa svrstavanjem ironije (ma kako se ona zvala) u trope, figure reči ili figure misli.

Kako bismo dobili jasniju predstavu i širi okvir u kojem možemo tragati za izvornim značenjem koje je Ciceron bio namenio ovim terminima, možemo pozvati u pomoć Kvintilijana koji u IX knjizi *Institutio oratoria* izražava neslaganje sa Ciceronom u vezi sa adekvatnošću imenice *dissimulatio*, za koju smatra da ne izražava u potpunosti sadržaj ironije i time objašnjava zašto na više mesta i dalje preferira upotrebu grčkog termina⁴. U istinu, Kvintilijan često koristi latiniziranu ili izvornu grčku imenicu – *ironia* i εἰρωνεία, kao i grčki pridev. U VI knjizi (3, 85–86) opet, nastoji da objasni razliku između *simulatio* i *dissimulatio* i to na sledeći način: Kvintilijan, naime, tvrdi da ove dve figure izazivaju najviše smeha, da su vrlo slične, s tim da *simulatio* predstavlja određeni tip ponašanja, kada se pretvaramo da imamo određeno mišljenje, a *dissimulatio* kada se pretvaramo da ne razumemo tuđe mišljenje i navodi po jedan primer za obe figure. Ako pogledamo malo pažljivije kontekst i mesta karakteristična za upotrebu ovih termina kod samoga Cicerona, zaključićemo sledeće:

Latinizirani oblik grčke imenice, *ironia*, Ciceron upotrebljava pet puta i to kad govori o Sokratu ili Scipionu Emilijanu (*Brut.* 292,7; *De orat.* II, 270, 4), kada objašnjava u kom slučaju jeste, a u kom nije umesno služiti se ironijom (*Brut.* 292, 19 i 293, 8) i kada govori o »pravoj« ili »čistoj« ironiji (*Brut.* 296, 11).

Terminom *simulatio* Ciceron se služi češće⁵, ali samo ga jedanput (*De orat.*) koristi u kontekstu u kojem bi eventualno mogao imati značenje figure ironije: *magna vis est earum sententiarum, atque eorum locorum, quos agas tractesque dicendo, nihil ut opus sit simulatione et fallaciis*. Međutim, smatramo da bi imenicu *simulatio* ovde pre trebalo prevesti rečju ‘pretvaranje’, pošto se misli na simulaciju emocija, stvaranje lažnog utiska da govornik oseća mržnju, zavist ili ljutnju. Znači, nije reč o iskazu, frazi ili

⁴ *Inst. orat.* IX, 2, 44: Εἰρωνείαν inveni qui dissimulationem vocarent: quo nomine quia parum totius huius figurae vires videntur ostendi, nimirum sicut in plerisque, erimus graeca appellatione contenti.

⁵ Tri puta u retoričkim spisima i devet puta u *De Officiis*.

misli, nego o generalnom raspoloženju, o slici emotivnog stanja govornika. Oba odlomka iz dijaloga *Brutus* u kojima se Ciceron služi terminom *simulatio* odnose se na 'stvaranje privida', 'poprimanje lika' ili 'ostavljanje utiska' – znači, sasvim je jasno da se radi o pritvornom ponašanju, o nameri govornika da se predstavi onakvim kakav on u stvari nije, da poprimi lik ili izgled koji ne odgovara njegovim realnim osobinama pri čemu se podrazumeva i upotreba verbalne ironije. U *De officiis*, razume se, teško bismo mogli očekivati da ova imenica ima značenje retoričke kategorije, ali zbog relativno velikog broja primera, reći ćemo da i ovde najčešće znači 'pretvaranje', 'lažno predstavljanje', 'stvaranje privida' ili 'poprimanje lika', i to opet korespondira sa značenjima ove imenice u retoričkim spisima. Prema tome, mogli bismo definisati *simulatio* kao ponašanje govornika koji, unižavajući sebe, postavljajući pitanja, oklevajući u nečemu, tražeći savet ili mišljenje od slušalaca, nastoji da ostavi utisak neupućenog ili naivnog čoveka, i time, valjda, da izazove sažaljenje, simpatije i naklonost publike ili sudije.

Termin *dissimulatio* je gotovo tri puta češće zastupljen u dijalozima o retorici (osam primera). Prva dva primera smo već pomenuli kada smo govorili o definiciji ironije, a druga dva primera su iz ekskursa o smešnome i odnose se na stvari koje izazivaju smeh kod slušalaca: *valde haec ridentur, et hercule omnia quae a prudentibus (quasi) per dissimulationem (non intellegendi) subabsurde salseque dicuntur* (*De orat.* II,275,3); *et similitudine turpioris et dissimulatione et subabsurda dicendo et stulta reprehendendo risus movetur* (289,4.). Malo niže, Kras se obraća Antoniju: *Perge vero, inquit Crassus, libenter enim te cognitum iam artificem aliquandoque evolutum illis integumentum dissimulationis tuae nudatumque perspicio* (*ibid.*). Poslednji primer je u stvari ona poznata definicija retoričke ironije: *illa quae maxime quasi irrepit in hominum mentes alia dicentis ac significantis dissimulatio* (III,203). Iz ovih navoda postaje sasvim jasno da je jedino moguće značenje za *dissimulatio* – upravo *ironija* u smislu retoričke figure, sredstva kojim govornik nastoji razoružati protivnika, sagovornika, iznuditi priznanje, potencirati dobre ili loše strane nečega ili nekoga, naglasiti određene argumente tako da najefektnije izazovu željenu reakciju publike.

Brojke govore da se Ciceron u svojim filozofskim i retoričkim spisima često služio i glagolima *simulare* i *dissimulare*, ali moramo pomenuti da se oni na nekim mestima ne odnose na retoričko kategorizovanje, dok primeri iz

sva tri dijaloga o retorici jasno ukazuju na značenja 'pretvarati se', 'pričinjavati se' za *simulare*, odnosno 'kriti', 'prikrivati se' za *dissimulare*.

Ukratko, ova dva termina, *simulatio* i *dissimulatio*, nisu sinonimi, nego možemo zaključiti da je Ciceron njima označio dva pojavna modaliteta ironije, i to tako da se *simulatio* odnosi na ironiju koja je način ponašanja, kao vrstu *prospoiesis*, dok je *dissimulatio* striktno retorička ironija, stilska figura ili retorička shema. *Dissimulatio* je zapravo prikriivanje vlastitog mišljenja. Govornik se služi različitim sredstvima kako bi prikrrio svoje mišljenje, ali se istovremeno trudi da to prikriivanje bude manje ili više transparentno da bi se mogao nagovestiti pravi smisao njegovog iskaza. Upravo ta sredstva za prikriivanje pravog smisla iskaza, sredstva za realizaciju ironične modalnosti su različite vrste retoričke ironije, njeni različiti modaliteti – bilo da su to tropi, sheme ili figure.

Predmetno se područje stare retorike u postaristotelovskim fazama malo po malo sužavalo i svodilo na *elocutio*, tj. na tropologiju. Moderna stilistika relativizuje njihovu upotrebu i nastoji da opiše sredstva i postupke jezičkog izražavanja karakteristične za određeno delo, autora ili književni pravac. Ipak, neke elemente imenovanja i tipologizacije figura preuzima i moderna stilistika. Što se tiče složenosti postupka njihovog raspoređivanja u grupe po kriterijumu srodnosti, ona nam ne omogućava da se oslobodimo razlika i protivrečnosti posebnih pristupa i tumačenja.

Pri tipologizaciji stilskih figura, pa i ironije – konkretno, stari su se retoričari rukovodili različitim kriterijumima (prema intenzitetu ironičnog signala, prema ličnosti kojoj je ironija upućena i sl.) i nastojali da ih strogo, pedantno razvrstaju na trope, figure koje nisu tropi, te dalje na figure reči i figure misli. Međutim, ako se složimo s generalnom konstatacijom da je njihovo osnovno svojstvo kvalitativna promena značenja, stvaranje novog semantičkog odnosa, najsvrsishodnije bi bilo da se promena značenja sadrži u reči (*in dicto*) ili u sadržaju cele rečenice (*in re*), dok je još važniji način njihovog funkcionisanja u tekstu ili način na koji se prenosi ironični signal.

Nećemo ulaziti u dalju eksplikaciju svih mogućih aspekata tipologizacije, samo ćemo podsetiti da Ciceron u delima *De oratore* i *Brutus* ironiju ubraja u figure misli, dok Kvintilijan, obrađujući ironiju kao trop, na mnogim mestima navodi primere baš iz Ciceronovih govora. Autor

spisa *Rhetorica ad Herennium*, pak, ne ubraja ironiju ni u jednu od grupa sa njegove liste *exornationes*, već je smatra jednom od tri vrsta alegorije (*permutatio ex contrario*), koja po njemu pripada tropima.

Mogućnost da se u samim Ciceronovim besedama ispita način upotrebe i funkcionisanja ironije sama po sebi predstavlja izazov. Izazov postaje veći pokušajem da na tim primerima proverimo validnost i opravdanost iznetih hipoteza o Ciceronovom teorijskom poimanju različitih pojava modaliteta ironije. Analizirane su besede protiv Vera, protiv Katiline, kao i besede za Marcela, za Ligariju i za kralja Dejotara. Izbor beseda, razume se, nije slučajan: odabrane su besede iz različitih perioda Ciceronove besedničke i političke karijere, zatim, vodili smo računa da to budu besede različitog roda (sudski, deliberativni i demonstrativni), kao i različite namene (odbrana i optužba). Učestalost i raznovrsnost ironije u svim ovim besedama dozvoljava nam da osetimo sve nijanse njenog intenziteta, da razlučimo sve mehanizme njene aktualizacije kod ovog izvanredno nadarenog psihagoga, koga Kvintilijan naziva *summus tractandorum artifex*.

Što se tiče zastupljenosti pojedinih vrsta ironije, analiza pokazuje da je u gotovo svim analiziranim besedama relativno ujednačen broj iskaza koji sadrže ironiju – trop ili ironiju – figuru reči sa onima koji sadrže neke oblike *dissimulatio*, dok je broj primera za *simulatio* četverostruko manji. Ako ovome dodamo da veliki broj primera za ironiju – trop pripada alegoriji, a ona je po definiciji *dissimulatio*, onda uopšte ne ostaje mesta za sumnju u ispravnost početne hipoteze – da je Ciceron za imenovanje retoričke ironije odredio termin *dissimulatio*.

Sumirane brojke pokazuju da je ubedljivo najčešće zastupljeni oblik ironije alegorija (69), od svojih najjednostavnijih formi (»nešto rđavo nazvati lepom rečju«) do razvijenih alegoričnih iskaza koji se protežu u više redova (najčešće tipa »ukoriti pohvalom«). Znači, i Ciceron je najčešće posezao za najstarijim i najpoznatijim oblikom ironije – antifrazom, ali ga bitno razvija, dopunjuje i obogaćuje. Retorička pitanja su, takođe, brojna (njih je pedesetak), njihova upotreba daje besedi posebnu dinamičnost, a efekat se pojačava kad se više pitanja niže jedno za drugim, što je čest slučaj kod Cicerona. Izvanrednu specifičnost govorima najrečitijeg Romulovog potomka daju tzv. izostavljanja, tj. *praeteritiones* (ukupno 27),

gde, najavljući da će nešto izostaviti ili da o nečem neće govoriti, u stvari još više to potencira i skreće pažnju publike na izostavljeno.

Zastupljenost ironije i izbor sredstava za njenu realizaciju zavisi i od prirode predmeta o kojem se govori i od stila besedenja:

1. Što se tiče stila, sudske besede sa njihovim, po pravilu, jednostavnim stilom sadrže najveći broj ironičnih iskaza, odnosno, u njima se ironija upotrebljava najčešće i najslobodnije. U besedama ili delovima beseda koje su održane ili napisane uzvišenim stilom, ironični su iskazi u ograničenom broju ili ih uopšte nema, kao što je recimo slučaj sa trećom besedom protiv Katiline.

2. Ako razmotrimo zastupljenost ironije u pojedinim delovima besede, može se uočiti da je ironija retko zastupljena u *exordium*-u. Ograničena je i zastupljenost ironije u završnom delu besede, *peroratio*, što je sasvim razumljivo s obzirom da je cilj ovog dela besede da izvede zaključke iz prethodno iznesenih argumenata. Različiti oblici ironije su najbrojniji u središnjem delu besede, u *narratio*, ili tačnije u *argumentatio*. Razlog tome je, svakako, njihov jednostavan, nizak stil. Na primer, tužba za iznuđivanje protiv Vera jeste predmet pogodan za ironične efekte, kao što su i argumentacija u drugom i četvrtom govoru protiv Katiline, kao i gotovo cele besede upućene Cezaru u kojima dolazi do punog izražaja Ciceronova sklonost ka ironiziranju.

Proučavanje jezičkih sredstava kojima se Ciceron služio za realizaciju ironije pokazuje da se u velikoj meri može uočiti povezanost upotrebe pojedinih figura sa odgovarajućim jezičkim sredstvima na tri nivoa – leksičkom, sintaksičkom i kontekstualnom. Sredstva leksičkog nivoa pogodna su za realizaciju kraćih i jednostavnijih oblika ironije, uglavnom tropa i figura reči, kao što su: *allegoria*, *exclamatio*, *adiectio* i *antonomasia*. Kao najčešće korišćeno sredstvo (i najjednostavniji mehanizam) leksičkog nivoa jeste upotreba imenica i prideva (naročito su produktivni superlativi), dok se glagoli znatno ređe pojavljaju kao nosioci ironičnog signala. Strukturno nešto složeniji mehanizam za realizaciju ironične modalnosti su fraze strukturirane po modelu imenica+pridev (*vir honestus*, *bonus imperator*), zamenica+imenica (*iste homo*), ali najčešće zastupljene i ujedno najrečitije su kombinacije tipa zamenica+imenica+pridev (*nos fortes viri*). Kao specifičnu autorsku osobenost treba istaći Ciceronovu sklonost ka upotrebi demonstrativnih zamenica (najčešće *iste* i *ille*) za

izražavanje omalovažavajućeg odnosa, prezira ili indignacije (*ille praetor praestantissimus*).

Složenost komunikacijskog zadatka pri korišćenju složenijih figura podrazumeva i korišćenje složenijih sredstava, sintaksičke mehanizme za njegovo izvršenje. Ciceron se služio iznenađujuće velikim brojem varijanti transponiranih i izdvojenih sintaksičkih konstrukcija, kao i sintaksičkim konvergencijama. Najčešće su zastupljene transpozicije afirmativnih u odrične rečenice i odričnih u afirmativne. Kod retoričkih pitanja, nepodudarnost forme pitanja sa realnim, iskaznim značenjem predstavlja određenu vrstu transpozicije kojom se služi kao sredstvom za izražavanje teško prepoznatljivog ironičnog smisla u figurama kao što su *rogatio*, *interrogatio*, *communicatio* i, ređe, *ficta rogatio*. Sintaksičke konvergencije su najpogodnije za one delove beseda koji sadrže stilističke konvergencije, a uverili smo se da Ciceron vrlo često, radi postizanja snažnijeg utiska, u jednom iskazu koncentriše više figura koje se među sobom prepliću. Jezička sredstva za realizaciju ironične modalnosti na nivou teksta kombinuju se i dopunjuju sa sredstvima leksičkog i sintaksičkog nivoa u svim analiziranim besedama, a naročito u besedama *Pro Marcello*, *Pro Ligario* i *Pro rege Deiotaro*. U njima zapažamo veliki broj leksičkih ponavljanja, retrospekcija, navođenja tuđih reči i upotrebu aluzija i dvosmislenosti.

Upoređivanjem upotrebe ironije u besedama iz različitih perioda, dolazi se do zaključka da u besedama iz početnih godina svoje karijere (kao što su besede protiv Vera) Ciceron pokazuje više duhovitosti, prefinjenosti, raznovrsnosti i razigranosti – sasvim u skladu sa teoretskim određenjima koje će kasnije izneti u ekskursu o smešnome. Desetak godina kasnije, u Katilinarijama, Ciceronova ironija postaje oštrija (verovatno i zbog prirode predmeta), gubi nekadašnju razigranost, saobražava se uzvišenim i patetičnim preterivanjima, dok na zalasku njegove govorničke karijere odslikava rezignaciju poraženog republikanca, postaje sveprisutna, teška i sve dalja od definicije za *urbana dissimulatio*. Na kraju, ironija prelazi u osuđujući stav, nalikuje *prospoiesis*-u, poprima jedini mogući oblik – putem lažne slobode (*licentia*) uputiti kritike na račun neprikosnovenog vladara Cezara.

Literatura

- Bergson, L., »Eiron und Eironeia«, *Hermes*, 99 (1971), 409-422.
- Booth, W. C., *A Rhetoric of Irony*, Chicago and London, 1974.
- Canter, H. V., »Irony in the orations of Cicero«, *American Journal of Philology* 57 (1936), 457-464.
- Haury, A., *L'ironie et l'humour chez Ciceron*, Leiden, 1955.
- Hegel, G. F. V., »Ironija«, *Književna kritika* 5 (1978).
- Jankelević, V., *Ironija*, Sremski Karlovci, 1989.
- Kennedy, A. G., *A New History of Classical Rhetoric*, Prinseton, 1994.
- Markantonatos, G., »On the Origin and Meanings of the Word Eironeia«, *Rivista di Filologia e di Istruzione Classica* 103 (1975).
- Muecke, F., »Foreshadowing and Dramatic Irony in the Story of Dido«, *AJPh* 104/2 (1983).
- Muecke, D. C., *The Compas of Irony*, London, 1969.
- Noks, N., »Značenje ironije: uvod i rezime«, *Književna kritika* 5 (1978).
- Pasi, I., *Smešno*, Sofia, 1993.
- Stojanović, D., *Ironija i značenje*, Beograd, 1984.
- Turasiewicz, R., *Problem antycznej ironii*, Warszawa-Krakov, 1983.

Summary

Theoretical and practical aspects of Cicero's irony

Cicero's rhetorical works enable us to analyze his theoretical approach to the definition, designation and classification of rhetorical irony, and the body of about fifty of his surviving speeches constitutes material on which we can test how much and in which manifest modalities he used irony in his rhetorical practice.

Cicero draws a clear distinction between irony as a manner of behaviour (simulation) and irony as a rhetorical figure (dissimulation). He extends its definition and recommends it to orators as particularly effective in achieving an impact on listeners. He himself used irony most often in his court orations, and in particular in their middle section, the argumentation. In realization of irony he used various means at a lexical, syntax and contextual level.

Sadržaj sveske 35 (1/2007)

Od Uredništva	5
ЕЛИЯ МАРИНОВА (ELIA MARINOVA) Palamedes: The Victim and the Hero of Letters	7
DRAGANA DIMITRIJEVIĆ References to Epicurus in Cicero's <i>In Pisonem</i>	19
VESNA DIMOVSKA Teorijski i praktični aspekti ironije kod Cicerona	29
ВИОЛЕТА ГЕРДЖИКОВА (VIOLETA GERJKOVA) Looking (at) Ariadne: Vision and Meaning in Catullus, Ovid and Hofmannsthal	39
VOJIN NEDELJKOVIĆ 'Cure Offered to Rival': IMS 2.228	55
GORANA STEPANIĆ Potresna pjesnička svjedočanstva: Latinsko pjesništvo o dubrovačkom potresu 1667.	59